



Zweder von Martels (ed.), **‘Oefenschool der Muzen, werkplaats der wetenschap’**. **De stichting van de Groninger Academie in 1614** (Studies over de geschiedenis van de Groningse Universiteit 7; Hilversum: Verloren, 2014, 224 pp., ISBN 978 90 8704 450 3).

Dit boek is een congresbundel over de stichting en de stichtingsakte van de Groningse universiteit in 1614, het zogenaamde Eeuwig Edict, dat, zoals Zweder von Martels nu wel definitief aantoon, door de grote Oostfriese humanist en eerste rector Ubbo Emmius geschreven moet zijn. Alle artikelen, die vanuit een veelheid van disciplinaire perspectieven zijn geschreven, zijn de moeite van het lezen waard voor wie in de universiteitsgeschiedenis, wetenschapsgeschiedenis of cultuurgeschiedenis van deze periode is geïnteresseerd. Hier ontbreekt de ruimte om dat per artikel toe te lichten. Ik beperk mij tot wat het grote thema van het boek blijkt te zijn: de spanning tussen humanisme en orthodoxie.

Het Eeuwig Edict was niet alleen wat wij nu de *mission statement* zouden noemen van de nieuwe universiteit maar ook het belangrijkste marketinginstrument omdat het in alle Nederlandse en vele buitenlandse steden als plakkaat werd opgehangen om aankomende studenten te winnen voor een studie aan de nieuwe universiteit. De Latinist Von Martels claimt dat het van alle stichtingsdocumenten qua vorm en inhoud het beste de tand des tijds heeft doorstaan (8) en daar is zeker iets voor te zeggen. Emmius schrijft fraai en concies Latijn, maar ook maakt hij in de beste humanistische trant duidelijk dat dit een universiteit zal zijn waar geleerdheid geen doel op zich is, maar die in dienst van de samenleving (*‘fortunam patriae’*) zal staan. Naast de krijgsdienst der wapens is er de krijgsdienst der geleerdheid ten behoeve van staat en kerk. Lokin laat elders in de bundel zien dat de door de militante calvinist en theoloog Lubbertus geschreven stichtingsakte van de Franeker academie uit 1585 veel sterker dan het Eeuwig Edict de nadruk op theologie legt (85). Studenten worden vooral gezien als toekomstige bestuurders van staten, kerken en scholen (33). In dit kader past ook het voorbeeld van de koning van Napels, Alfonso de Wijze, die, zo laten Von Martels en Kemper zien, op iconische wijze wordt opgevoerd als vorst die geleerdheid boven de wapens stelde. Juist door het Eeuwig Edict te begrijpen vanuit de klassieke retorische voorschriften zoals de *‘chreia’* maakt Von Martels aannemelijk dat Alfonso feitelijk de stand-in was voor stadhouder Willem Lodewijk, die, omdat hij nog leefde, niet goed als voorbeeld kon dienen. Geleerdheid diende wel ingebed te zijn in *pietas*, een verinnerlijkt normbesef, dat de

'bonae litterae' (de 'goede letteren', en niet, zoals vaak gedacht, de 'schone letteren') bijbrachten. In deze humanistische duiding van de oprichting van de Groningse universiteit past natuurlijk ook het feit dat men in 1614 nadrukkelijk teruggreep op de vijftiende-eeuwse Aduarder kring van humanisten zoals Wessel Gansfoort en Agricola, en wel zozeer, dat het Van Berkel de uitspraak ontlokte dat de Groninger universiteit kennelijk zijn grootste bloeitijd kende nog voordat hij was opgericht (110). Er zijn recentelijk door Van Moolenbroek wat relativerende opmerkingen gemaakt over deze groep geleerden. Akkerman verdedigt de kring door er op te wijzen dat zij als eersten boven de Alpen een briefcultuur cultiveerden waarbij het Latijn als taal tot een instrument werd gesmeed waarin alle gemoedsbewegingen die onder vrienden gedeeld worden soepel konden worden uitgedrukt. In dit humanistische patroon past ook het optreden van de eerste juridisch hoogleraar Brunsema, die tussen 1596 en 1601 door de Staten was aangesteld omdat zij met een juridische faculteit de eerste aanzet tot de stichting van een universiteit wilden geven. Brunsema vatte zijn functie ook al weer praktisch op door zich in allerlei landskwesities te verdiepen die door de burgeroorlog actueel waren.

Zo lijkt het beeld van een universiteit, die stevig wortelt in de humanistische traditie onwrikbaar. De omslag komt bij het stuk van Van Berkel. Die stelt de vraag waarom de universiteit juist in 1614 werd opgericht. Meestal wordt de oprichting als een soort vredesdividend gezien van het in 1609 gesloten Twaalfjarig Bestand. Maar als dat zo zou zijn, had men ook wel in 1609 of 1610 tot oprichting kunnen besluiten. Van Berkel plaatst de oprichting in de strijd tussen de arminianen en gomaristen, en dan vooral in de academische variant daarvan: de strijd om het socianisme, dat in 1611 door de aanstelling van de sociaan Vorstius als hoogleraar in Leiden een kwestie aan alle Nederlandse universiteiten was geworden. Hij stelt voor de uitdrukkelijke bepaling dat aan de Groningse universiteit geen anti-aristotelisme geduld zal worden in deze context te zien (Vergelijk Christoph Lüthy en Leen Spruit, 'The Doctrine, Life, and Roman Trial of the Frisian Philosopher Henricus de Veno (1574?-1613)', *Renaissance Quarterly* 56:4 (2003) 1112-1151). Tegenover het onrustige Franeker, dat als enige Nederlandse universiteit geen bepaling tegen het anti-aristotelisme had opgenomen en Leiden, waar Gomarus in 1611 was vertrokken, moest Groningen het bolwerk van de orthodoxie worden, zo betoogt Van Berkel, die meent dat Emmius bijna neurotisch werd als de juiste orthodoxe leer bedreigd werd. 'De humanistische inspiratie bij de oprichting van de Groningse universiteit lijkt hier ver te zoeken. Voor zover Ubbo Emmius en zijn kompanen nog humanisten waren, waren zij dat in een zuiver zakelijke, technische, instrumentele zin' (103).

Na deze ferme antithese volgt toch een begin van synthese. Krop onderzoekt de betekenis van de artes-faculteit voor de Groninger universiteit en wijst er op dat zowel katholieke als protestantse orthodoxen graag van de humanistische opvoedingsidealen gebruik maakten. Inderdaad geldt de *ratio studiorum* van de jezuiten wel als belangrijkste verspreidingsinstrument van deze idealen. Het Eeuwig Edict is het product

van een drievoudige strijd: voor het vaderland tegen Spanje, voor de reformatie en tegen het katholicisme en voor het humanisme en tegen de barbarij. Politiek, godsdienst en onderwijs waren onlosmakelijk met elkaar verbonden (114). Hij laat zien dat de faculteit die bij uitstek het symbool van het humanisme was, de artes-faculteit, in het Eeuwig Edict op één lijn met de ‘zogenaamde’ hogere faculteiten werd geplaatst omdat die van direct belang voor kerk en staat waren. Door de opkomst van de Latijnse school trad een soort de-akademisering op van de traditionele artes, waardoor de faculteit zich nu in de richting van de filosofie kon ontwikkelen. Maar het is nog niet zo eenvoudig de interdisciplinaire artes op dezelfde hoogte te krijgen als de disciplines. Ook al werd de scholastieke *quaestio* bij de disputatio's door het verdedigen van stellingen vervangen, in de praktijk, zo laat Krop zien, veranderde er niet zo heel veel. Bovendien was de vroegmoderne universiteit vooral een beroepsopleiding voor theologen en juristen. Het vagere beroepsperspectief van de artes hielp niet bij de emancipatie van de faculteit. Het humanisme stuitte ook in dit opzicht op de grenzen van wat mogelijk was.

De spanning tussen humanisme en orthodoxie treffen we ook aan bij de orthodoxe theoloog Ravensperger, die op ongelukkige wijze wilde ingrijpen in het kerndebat inzake het orthodoxe geloof – de satisfactieleer. God heeft in deze gedachtegang als hoogste rechter de plicht ons te straffen voor onze zonden. Door de dood van Jezus als boetedoening voor onze zonden heeft God evenwel satisfactie gekregen en kan hij afzien van zijn straffende taak. Of is God zo vergevingsgezind dat hij ons ook wel zonder Jezus' offer had gered? De socianisten en de arminianen verdedigden het tweede, de orthodoxen het eerste. Hugo de Groot had om zijn rechtzinnigheid te bewijzen geprobeerd het socianisme op dit punt te bestrijden maar zo ongelukkig dat hij zichzelf als sociaan ontmaskerde. Ravensperger wilde in gematigde taal De Groot bestrijden, maar deed dat op zijn beurt zo onhandig dat Vossius hem als onwetende aan de kaak kon stellen en de Groningse curatoren hem verboden de discussie voort te zetten. Ravensperger miste de humanistische taalvaardigheid om het tegen de grote humanisten op te nemen. In 1622 liet hij studenten via hun disputatio's toch een weerwoord geven waarin hij de aard van het geschil wel degelijk goed duidelijk maakt. De tegenstelling tussen orthodoxen en rekkelijken is in laatste instantie onoverbrugbaar omdat de orthodoxen geloven dat de voor de mens verborgen activiteiten van God de doorslag geven over hun heil, en de Erasmiaanse rekkelijken dat mensen wel degelijk in staat zijn het moreel goede te doen om op die manier hun religieuze opdracht te vervullen. Dat brengt Van Ruler bij de boeiende vraag of Emmius en Ravensperger zelf geen spanning tussen hun humanisme en orthodoxie voelden.

Zo toont de bundel duidelijk hoe beide tradities, humanisme en orthodoxie, in 1614 een rol hebben gespeeld. Het is de verdienste van de bundel dat de consequenties van deze tegenstelling op allerlei terreinen zichtbaar gemaakt worden. Gerda Huisman laat bijvoorbeeld nog zien dat de Groningse universiteit als enige in Nederland in 1619 niet over de werken van Erasmus beschikte. Jammer is dan wel dat dit spanningsveld in de bundel niet nadrukkelijk wordt gethematiseerd. De inleiding besteedt er niet of

nauwelijks aandacht aan. Een conclusie die de pertinente vragen van Van Ruler en Van Berkel uitwerkt ontbreekt waardoor we na lezing wel het belang en de diepte van deze spanning aan de Groningse universiteit begrijpen, maar zonder dat het tot een werkelijke synthese komt. In zijn recente monumentale eerste deel van de geschiedenis van de Groningse universiteit snijdt Van Berkel dit thema wederom aan (*Deel I. De oude universiteit 1614-1876*, 88-89) en geeft daar een eerste antwoord. Hij ziet de oplossing in de bovengenoemde *scientia et pietas*. Hij heeft daar zeker gelijk in, maar het lijkt als antwoord nog niet genoeg. Dit idee gaat immers via Sturm direct terug op Agricola, en is daarmee een bij uitstek levensbeschouwelijk humanistisch idee. Wellicht levert het wat op deze kwestie in het bredere perspectief van de zeventiende eeuw te plaatsen waarbij scepticisme ingeruild werd voor het zoeken naar enkele eenvoudige grondwaarheden dat ook bij zo verschillende figuren als Hugo de Groot, Hobbes en Descartes is waar te nemen.

Pieter Caljé, Universiteit Maastricht